

Nagy Ágoston

FILOZÓFUS A BARLANG SARÁBAN*

Bence György: *Politikai-filozófiai tanulmányok, 1990–2006*. Szerk., előszó, utószó Pogonyi Szabolcs, L' Harmattan, Budapest, 2007, 352 oldal.

I.

A L'Harmattan kiadó Politikai filozófia sorozatában eddig többé-kevésbé filozófiai, politikatudományi munkákat kaphattunk kézhez (G. Fodor Gábor Voegelin-könyvét, Balogh István társadalomelméleti dolgozatát, valamint Körösi András tanulmányfüzérét), jelen könyvre ez viszont talán kevésbé áll. Így az, hogy Bence György – a saját kifejezésével élve – elsősorban „céhbeli”, azaz politikai filozófus volt, nem kell hogy elriassza azt a nem bennfentes olvasót sem, akinek erről a kifejezésről elsősorban a pesti bölcsészkar dohszagú, könyvekkel tömött, félhomályos tanári szobái jutnak eszébe.

A Bence-könyv úgy látszik még élénkebb érdeklődést váltott ki szakmai berkekben, mint a sorozat többi darabja, ám ennek nyilvánvalóan csak egy része Bence munkájának (filozófiai-tudományos) értéke, a többi elsősorban a szerző hirtelen elhunytának, valamint személyének szólt. Ez a recenzió – személyes élmények híján – nem akarja Bence személyiségét, életpályáját, tanári tevékenységét belekeverni az értékelésbe-elemzésbe azon túl, ami a szövegekből magukból kihámozható. Nem recenzióba ágyazott nekrológot akarok írni, mert ez két évvel a tragikus esemény után már nem lenne túlságosan időszerű.

*

Elképzelhető, hogy a felületes olvasó félreérti egyrészt a kötet címét és koncepcióját, másrészt lehetséges, hogy pont emiatt nem tudja majd hol elhelyezni a könyv tanulmányait sem. Ez persze nem is könnyű, ha a politikai filozófia bevett értelmezései felől közelítünk az írásokhoz. Leginkább azért, mert a szövegek nagy része nem egyértelműen politikai filozófiai tanulmány, illetve nem illeszthető be sem az akadémiai-tudományos, sem pedig a – manapság divatját élő – (általában) moralizáló-politizáló, filozófiai-társadalomtudományi publicisztika uralkodó hazai paradigmáiba.

Ha politikai filozófiáról van szó, fontos kérdés, hogy hol helyezzük el a politikáról szóló diskurzusok terein belül a filozófus (vagy adott esetben a politikatudós) személyét.

* Michael Walzer metaforája, idézi POGONYI Szabolcs: *Utószó* = BENCE György: *Politikai-filozófiai tanulmányok, 1990–2006*, szerk., előszó, utószó Pogonyi Szabolcs, L' Harmattan, Budapest, 2007, 325. (A továbbiakban a Bence-kötet oldalszámaira a főszövegben, zárójelben utalok.)

Vagy akár megfogalmazhatjuk úgy is: mi a politikai filozófia, a politikatudomány illetve a normatív politikaelmélet (illetve ezek elbeszélőjének) viszonya a politika kontingens (szöveg)valóságához? Bence György írásainak vizsgálata kapcsán talán erre a kérdésre is választ kaphatunk.

Egyszerű lenne az írások egy részét a tudományos ismeretterjesztés vagy az erudícióra támaszkodó kommentár illetve előadás – egyébként nem különösebben súlyosnak tetsző – kategóriába utalnunk, azonban ezt mégsem tehetjük meg. Bence nyilvánvalóan tudatában volt annak, hogy a politikafilozófia bizonyos iskolái, az ideológiákra vonatkozó tudományos reflexió vagy éppen az eszmetörténet illetve a politikatudomány mint olyan dialógusképes egyrészt a (politikai) közbeszéddel, másrészt pedig fogalmainak egy része eminensen abból táplálkozik és vice versa (*A politikum sajátossága*, 25). Pontosan ezért megközelíthető a humán témák iránt érdeklődő nem-szakemberek számára is. A könyv potenciális olvasói köre tehát sokkal szélesebb, mintha egy „átlagos” politikafilozófiai tanulmánygyűjteményről lenne szó.

Az elhelyezés így talán mégsem olyan nehéz.¹ Ahhoz, hogy ne – bizonyos tekintetben – idegen szempontrendszereket kérjünk számon a könyvön, némi elméleti segítségre lesz szükségünk. A problémák kontextualizáláshoz pedig nem is találhatnánk jobb szöveget, mint Ricoeur *Politikai nyelv és retorika* című cikkét.² Ha a feltételezésem helyes, akkor ez talán megóv minket attól a radikális félreolvasástól, ami aztán túlságosan forrófejű kritikához vezethet.

Ricoeur a politikai nyelv (törekenységi) szintjei kapcsán három kategóriát regisztrál, 1) a politikai vitát, 2) a „jó” kormányzás céljairól folytatott beszédet és végül 3) azon értékek horizontját, amelyek révén a „jó” kormányzat megjelenítése mintegy egybeesik a „jó” élet képzetével.³ Ez a három szint egyben a (tág értelemben vett) politikáról szóló diskurzus különböző absztrakciós szintjeit is jelenti. Értve ez alatt a politikai köznyelvtől (főszereplő: politikus, publicista, állampolgár, politizáló értelmiségi) a politikai filozófiáig (főszereplő: filozófus, tudós) tartó ívet is.

A politikai nyelv használata felelősséggel jár, hiszen minél inkább közelebb kerülünk az alapvető értékek körüli politikafilozófiai diskurzushoz, a használt nyelv annál törekenyebbé válik. Míg a *politikai vita* szintjén az elfogadott eljárások maguk nem képezik vita tárgyát s a közjó dogmatikusan illetve tudományosan meghatározhatatlan jellegéből fakadóan a konfliktus–konszenzus duális logikája érvényesül, addig a „jó” kormányzat céljairól diszkutálók már a *nyilvános vita* alapjaiként funkcionáló konszenzusokat is megkérdőjelez(het)ik. Azaz, már „alkotmányokról”, államformákról is eltérő preferenciák alakulhatnak ki a résztvevők körében. Itt tehát fokozottan érvényesül a filozófus felelőssége, hiszen a nyelv folyamatosan ki van téve a propaganda és a manipuláció törekvései-

¹ Pogonyi Szabolcs, a kötet szerkesztője Bencét találóan 19. századi *public intellectuel*nek nevezi (*Előszó* = BENCE: *Politikai-filozófiai tanulmányok*, 9).

² Paul RICOEUR: *Politikai nyelv és retorika*, ford. Boda Zsolt = *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*, szerk. Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt, Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Budapest. 2000, 53–62.

³ *Uo.*, 56.

nek. Ez Ricoeur szerint implicálja azt is, hogy „a politikai filozófia nem mondhat le e fogalmak [azaz a kulcsfogalmak] értelmét tisztázó szerepéről”.⁴

A harmadik szintet „azon értékek horizontja képezi, amelyek révén a »jó« kormányzat megjelenítése mintegy egybeesik a »jó« élet képzetével”.⁵ Itt egyrészt az ellentmondások dominálnak azon alapvető választások között, amelyek a *társadalmi formát* illetve a modern ember *identitását* meghatározzák, másrészt fokozottan érvényesül az értékek több- (illetve sok)értelműsége, valamint leküzdhetetlen sokfélesége, s ez vezet oda is, hogy a végső célokkal kapcsolatos abszolút tudás nem létezhet. Így a vitának sem lehet vége.⁶

Hogy miért könnyíti ez meg Bence György posztumusz könyvének elhelyezését? Leginkább azért, mert a tanulmányok többé-kevésbé eltérő szinteken, többé-kevésbé eltérő fokokon vitatott kulcsszókészletekkel (és ezekkel kapcsolatban) fogalmazódnak meg, nem eliminálva azt a tényt és az ezzel járó felelősséget, hogy a szerző végül is honnan származik, azaz: hogy filozófus. Nyilvánvaló azonban, hogy mivel az írások egy személy produktumai (több-kevesebb mértékben persze a szerkesztőjéi is), a filozófia felől való közelítés folyamatosan ott munkál bennük.

A kontextualizáció iránya tehát kettős. Egyrészt vonatkozik a szövegekre magukra, mint amelyek bizonyos időben, bizonyos helyzetekben születtek, másrészt vonatkozik a szemlélő pozíciójára és felfogására is – azaz arra, hogy mit gondolt-gondolhatott Bence a politikáról való beszéd alapvető problémáiról és a párhuzamos értelmezési kísérletek tömkelegéről.

II.

A könyv címét – egyetértve Orthmayr Imre megállapításával⁷ – politikai és filozófiai tanulmányokként interpretálom. Ez a kettős célkitűzés valószínűleg azt takarja, hogy a reflexió egyrészt a politikai élet folyamatosan (és megszüntethetetlenül) vibráló valóságára és annak nyelvére, másrészt az emberi gondolkodás egyik legszubtilisebb fajtájára, a filozófiára (vagy éppen a „jó” élet és a „jó” kormányzás alapvető értékeiről elmélkedő filozófiára) vonatkozik. Ez persze kissé paradox helyzetet eredményez, hiszen a politikafilozófia klasszikus hagyománya meglehetősen kritikus a politikusok magasabb instanciákat gyakran figyelembe nem vevő tevékenységével.

A könyv felépítése elsősorban problémaorientált, ám úgy tűnik, a fejezetcímek a lehetséges reflexiók pozícióinak sokféleségét is jelzik. A tematikában egyértelműen érezhető az aktuális (politikai) események értelmezésére irányuló szándék dominanciája. A tanulmányok egy része ezért többé-kevésbé kontextushoz, azaz egy-egy konkrét diskurzushoz kötött. Így van ez például a „jó” kormányzásról szóló politikai beszéd szintjén megfogalmazódó alkotmánytervezet-kritika esetében, vagy a vallási semlegesség ha-

⁴ Uo., 58.

⁵ Uo., 59.

⁶ Uo., 61.

⁷ ORTHMAYR Imre: *Nyitott szemmel*, BUKSZ 2008. nyár, 137.

táirairól szóló előadás kapcsán, ahol Bence mintegy saját maga rekonstruálja a kontextust (*A vallási semlegesség hatáiról*, 206–207, 219–220).

Az aktualitás–kontextualitás kérdését tovább boncolgatva nyilvánvaló az is, hogy a szövegek jó része valahogyan a rezsiváltáshoz illetve az ezt tanulmányozó tranzitológiához, vagy tágabban értelmezve a kommunista társadalmak posztkommunista társadalmakká való átfejlésének központi problémáihoz kapcsolódik. A szó szoros értelmében vett tranzitológiai tanulmány csak egy található a könyvben (*Előrelátás és meglepetés – Szovjetológia a szovjet rendszer alkonyán*, 71–110), de a rezsiváltás központi – filozófia felől is értelmezhető – kérdései (korruptió, hatalomátmentés, a tudomány helyzete) több írásban is értelmezésre kerülnek. Persze itt sem hagyható figyelmen kívül, hogy az adott szövegek mikor vagy éppen milyen alkalomból születtek.

Az aktualitás azonban gyakran ahistorikusságot is jelent. Azaz előfordul, hogy Bence megteszi azt, amitől minden eszmetörténész haja az égnek áll: a múlt szerzőit hívja segítségül kortárs politikai problémák értelmezéséhez. Ez elsősorban a nacionalizmus-tanulmányban (*A nacionalista jó okai*, 221–231: Fichte, Renan, Sidgwick), *A vallási semlegesség hatáiról* szóló írásban (206–220: Eötvös, Concha) és az igazságtétel kérdéseit fejtegető cikkben (*Az igazságtételről Burke és Lasalle nyomán*, 159–171) jelenik meg. Itt természetesen az aktualizálás a domináns, azonban a hivatkozások gyakorlati haszna talán éppen az, hogy egy olyan sajátos háttérrel teremtenek, amelynek segítségével aztán könnyebben értelmezhetővé válnak a rendszerváltás utáni néhány év kiemelt problémái.

Talán egyedül a *Politikai filozófia* című fejezet számíthat kivételnek az aktualitás szempontjából, azonban a megcélzott hallgatóság alapján itt sem tekinthetünk el a nyelvi összekapcsolásoktól. A nagyközönség számára szánt előadásban kerül sor „a politikum filozófiájának” töredékes kifejtésére is, amely azonban nem jelent valamiféle konzisztens és szigorú nézőpontot, inkább egy kísérlet egy politikához talán közelebb álló filozófiai gondolkodásmód népszerűsítésére. Ebben a tanulmányban jelenik meg a politikai fogalomhasználat nyelvi-köznyelvi kötöttségére vonatkozó – egyébként történetileg és filozófiailag is releváns – reflexió, ami (a hallgatóságot tekintve) talán nem véletlen.

Érdemes kiemelni az aktuális jellegű kommentárok egy – a kontextushoz kérdéséhez szorosan kapcsolódó – másik aspektusát is. Azaz válaszolni arra a kérdésre, hogy mit tett elsősorban explicitté Bence a politikával foglalkozó, ám a politikai filozófia – ebben az esetben leszűkítő – kategóriájába nem szorítható esszéiben. Talán leginkább azt – egy-egy klasszikus hivatkozással megerősítve –, hogy a politikai gondolkodás idiómái között kapcsolat van, törésekkel vagy éppen folyamatossággal. Ebből a nézőpontból úgy tűnik, ha az ember filozófiai sarokkövekre hivatkozik, az még nem jelenti azt, hogy egy – lényegében halhatatlan – szerzők közötti évezredek átívelő párbeszédet feltételezünk a pre-egzisztenciával rendelkező – egyébként agnoszticizmusunk miatt csak közelíthetőleg megválaszolható – örök kérdésekről.

Közelebbről nézve Bence attitűdjében talán épp az az érdekes, hogy tudatosan vagy sem, de összekapcsolta íásaiban a meg-megszakadó nyelveket. Ha ez a feltételezés helyes, akkor a politikafilozófus különös, egy a gyakorlathoz ennyire közel álló gondolkodó szellemi teljesítménye is diszkurzív reflexió alá vethető.

Manapság persze – ha a „klasszikus” politikai filozófia divatjára gondolunk az utóbbi években, elsősorban a Leo Strauss-i szövegértelmezési stratégiák juthatnak eszünkbe. Itt azonban nem csupán a normatív politikafilozófiai – saját érdekei szerinti – hivatkozárendszer és a kontextualista eszmetörténeti iskolák közötti feszültségre kell gondolnunk. A fontos talán az – amint ezt Bence példája is mutatja –, hogy létezhetnek egyéb, saját utak is a szekularizált, filozófiai indíttatású politikaértelmezésben. Nyugodtan hívhatunk segítségül a mai problémák magyarázatához sokszáz éve halott szerzőket anélkül, hogy az ordító diszkrepanciák miatt belemerülnénk a permanens hanyatlásdiagnózisok gyártásába.

A fogalmi kiszolgáltatottság folyamatos dekonstrukciójára – a ricoeuri szöveg implicit mondanója szerint – két bevett út is kínálkozik. A kontextualista-(eszme)történeti, illetve a (politikai) filozófiai. Az előbbi a fogalmi történetbe való visszahelyezés útját követi, az utóbbi viszont inkább a fogalmak értelmét és az „ezen fogalmak által megfelelni kívánt, a jó kormányzat céljaira vonatkozó kérdés érvényességét igyekszik tisztázni”.⁸

A hivatkozott hegycsúcsokkal kapcsolatban viszont az eszmetörténet és filozófiatörténet közötti vita sem elhanyagolható, hiszen a releváns szövegekre vonatkoztatva mindenképpen határozott állásfoglalást jelent. Jó kérdés tehát, hogy ki milyen szövegeket tart fontosnak, illetve hogy önmagában vizsgálándó értéknek tartja-e ezek sokféleségét.⁸

Persze nyilvánvaló, hogy ha a filozófia oldaláról közelítünk mondjuk az eszmékhez, akkor akaratlanul is állást foglalunk a kulcsfogalmak ideális (illetve pontosított) jelentései és bizonyosfajta használata mellett. Ebben az esetben viszont az emberben a filozófus és az eszme(fogalom-)történész ellentmondásba kerülhet.⁹ A történeti perspektívában a változékonyság, a változatosság, a megszüntethetetlen sokszínűség a domináns. Ez megalapozhat filozófiai fogalomhasználatot, azonban a kontingencia folyamatos tudatosítása valószínűleg előbb-utóbb a filozofálás gátjává válik.

Innen persze érthetőek lesznek Bence izgalmas, határsértő szösszenetei. A befejezetlenség, a problémák felvillantása, a sokféleség hangsúlyozására a rövid filozófiai-politikai esszé alkalmasabb lehet, mint egy, egyébként csak a szakfilozófusok számára érthető, alacsony példányszámban terjesztett tudományos folyóiratban megjelent tanulmány.¹¹

Azonban számolnunk kell azzal, hogy a hazai eszmetörténeti vizsgálódások számára alapvető referenciapontként szolgáló kulcsszavas tanulmány (*Márkus és a kulcsszavak*, 263–275) és a nemlétező 19. századi magyar politikai filozófiáról szóló fejtegetés (*Magyar politikai filozófia a 19. században – Miért van, ha nincs*, 276–282) rendkívüli invenciózussága ellenére leginkább itt érzékelhetőek a Bence által használt esszéisztikus forma korlátai is. Nyilvánvaló, hogy komoly történeti vizsgálódással kapcsolatos eredményeket ilyen

⁸ RICOEUR: *I. m.*, 58.

⁹ Bencénél a – bizonyos tekintetben – leszűkítő filozófiai és az extenzív eszmetörténeti olvasat párhuzamosan van jelen, kiegészülve a különböző tudományterületek (elsősorban a politológia) akadémiai diskurzusainak szövegeire való hivatkozással. Vö. TAKÁTS József: *Politikai filozófia kontra eszmetörténet-írás*, BUKSZ 2008. nyár, 159.

¹⁰ Lásd *Uo.*, 158–160.

¹¹ Vö. ORTHMAYR: *I. m.*, 130–132.

terjedelemben prezentálni nem, csupán érdekességeket felvillantani lehet. Ez persze nem von le semmit a szövegek értékéből, ám azokat mint meglehetősen nagy igényű kutatási programokat pozicionálja.

III.

Bence írásai tehát – s a kötetben ez különösen kidomborodik – megteremtik vagy inkább újratekertik a kapcsolatot az elméletibb igényű, művelt reflexió és a politika egyéb más szövegei között (politikusi megszólalások, publicisztika stb.). Azt a kapcsolatot, amely sok tekintetben a professzionizálódó analitikus filozófia divatjával és annak ezoterikus nyelvével vagy inkább zsargonjával megszakadt (lásd *A politikum sajátossága*, 13–25). Nem csupán arról van szó, hogy a politikai filozófia megállapításai mennyiben használhatók a gyakorlatban, illetve mennyire visznek minket közelebb az társadalmi „jó” aktuális megvalósításához, hanem hogy nem nagyon lehet figyelmen kívül hagyni a politikára vonatkozó köznapí diskurzusokat sem.

A viszony valószínűleg nem a *vita activa* és *vita contemplativa* közhelyszerű narratívájának szigorú dualizmusa, ha a filozófus és a politika „gyakorlati” szereplőinek kapcsolatára gondolunk. Hiszen a társadalomról való gondolkodás lényegi retorikussága (szofizma és a legmagasabb szintű racionális bizonyítás között) megkerülhetetlen.¹² A politikafilozófus talán a közbeszédhez legközelebb álló filozófusfajta. Képes arra, hogy olyan tudományos diskurzusokban vegyen részt, amelyek pontosan érthetőségük, kritikai élük miatt könnyen átfordíthatóak a politika hétköznapi nyelveire. Ez korábban is így volt, és valószínűleg most is így van, hiába érezhető egyre inkább a kontraszt a közösség javát kereső különböző beszélők nyelvei között (ez persze párhuzamos folyamat az eltömegesedéssel). Azt is mondhatnánk, hogy a látszat ellenére a politika talán mégsem szakadt el annyira az eszméktől, így a beszédétől sem, mint gondoltuk. A reláció tehát semmi esetre sem az alap–felépítmény kapcsolat, hanem inkább párhuzamos diskurzusok sora. Így tehát legitim lehet a politikai filozófia, oakeshotti értelemben vett¹³ nyelve is.

Ha Bence írásainak nagy részét olvassuk, nem kell attól tartanunk, hogy nem értjük, miről beszél. S bár kérdést többet vet föl, mint amennyit megválaszol, ez egy a közélet (elméleti) reflexióin vívódó ember esetében szinte természetes. Noha a szövegek nyilvánvalóan nem (elsősorban) politikailag intencionáltak, ha – bizonyos tekintetben – hozzájárulnak ahhoz, hogy bizonyos fogalmakat használatra alkalmassá téve különböző szinteken elősegítik a „közjó” lehetséges megfogalmazásainak versenyét, az már jó.¹⁴

¹² Lásd RICOEUR: *I. m.*, 53.

¹³ Lásd Michael OAKESHOTT: *A „politika” egyetemi tanítása* = Uő.: *Politikai racionalizmus*, szerk. Molnár Attila Károly, Új Mandátum, Budapest, 2001, 261–286 (*A distinkcióról*, különösen 267).

¹⁴ Például a *nyilvános vita* szintjén, vö. RICOEUR: *I. m.*, 57.